

Äänneilmion leviämisen sosiologista taustaa¹

PAULI SAUKKONEN *Švaa-analyysi savolais- ja kaakkoismurteiden rajalta*. Suomi 111: 4, Turku 1967. 70 s.

Pätevöitymisaikana taittovedokseksi valmistunut »Švaa-analyysi savolais- ja kaakkoismurteiden rajalta» on kielisosiologinen tutkimus švaavokaalin esiintymisestä eräällä švaallisten savolaismurteiden ja švaattomien kaakkoismurteiden siirtymävyöhykkeellä. Tekijä on kerännyt aineksensa v. 1965 spontaania puhetta kuunnellen ja myös kysellen lähes kaikilta siirtymäalueen 15 vuotta täyttäneiltä asukkailta (yhteensä 156 koehenkilöltä). Muistiinpanoissaan hän on käyttänyt vain kahta švaavokaalin astetta: lyhyttä (tyyppi *talavi*) ja ylilyhyttä (tyyppi *tal^avi*). Hienompaan jakoon tuskin olisikaan voinut mennä, koska havainnot on tehty korvakuulolta, ei koekellifoneettisesti. Viimeksi mainittu tapa, jolloin spontaanin puheen nauhoitusta poimitut švaatapaukset olisi mitattu esimerkiksi oskillogrammeista, olisi lisännyt tavattomasti työmäärää. Vaikka kokemuksesta voin sanoa, että švaan kestoasteiden oikea kuuleminen ei raja-

alueilla ole helppoa, minulla ei ole aihetta epäillä tohtori Saukkosen korvan tarkkuutta eikä aineksen luotettavuutta. Jokaiselta koehenkilöltään hän on merkinnyt asianomaisen švaavokaaliin mahdollisesti vaikuttavat seikat. Ne hän on tutkimuksessaan ryhmittänyt saadaksesen selville švaan korrelaatiosuhteet ja ne ryhmät, joiden mukana kielellinen vaikutus labiililla siirtymäalueella on herkimmin omaksuttu. Aineiston tilastollinen analysointi näyttää, että švaan käytössä suurin merkitys on naapurustolla ja vanhemmilla, joiden vaikutus on suunnilleen yhtä suuri. Tärkeysjärjestyksessä seuraava on aviopuoliso. Vähiten merkitystä on sukupolvella ja sukupuolella. Näiden suhde, karkeasti merkitynä, olisi Saukkosen mukaan 4 : 4 : 2 : 1 : 1. Sukupolven vaikutus ilmenee siten, että lasten švaa on pitempi kuin vanhempien, ja sukupuolen vaikutus siinä, että miehet ovat alttiimpia švaan käytölle ja heidän švaansa on pitempi

¹ Otteita Oulun yliopiston suomen kielen professorin virkaa täytettäessä annetuista asiantuntijanlausunnoista.

kuin naisten. Koko tutkitulle siirtymäalucelle švaa on tullut vasta viime vuosikymmeninä, ja se näyttää jatkuvasti voimistuvan.

Saukkosen tutkimusta vastaan minulla ei ole painavaa huomautettavaa. Suotavana olisin kuitenkin pitänyt, että

tekijä olisi yksityiskohtaisesti selvittänyt keruumetodinsa ja että hän olisi esitellyt kentältä saamansa primaarimateriaalin (äänneryhmittäin). Saukkosen švaatutkimuksen metodia voi siirtymävyöhykkeiden murretta tutkittaessa soveltaa muihinkin kielen ilmiöihin.

PERTTI VIRTARANTA

*

Saukkosen virkeä etsijänmieli ilmenee kiintoisalla tavalla parissa hänen uudehkoissa tutkielmassaan. »Kokeellisia havaintoja puhekielen ja kirjakielen tyylieroista» (1965, 16 s.) on uranuurtajan työtä, ensimmäinen merkittävä yritys nykysuomen puhekielisen ja kirjakielisen muodon tyylillisten erojen valaisemiseksi. — Omintakeinen tutkimus on myös taittovedoksena jätetty »Švaanalyysi savolais- ja kaakkoismurteiden rajalta». Lähinnä sosiologiasta tuttuja tilastollisia keinoja käyttäen Saukkonen pyrkii siinä osoittamaan mahdollisimman eksaktisti, millaisiin kielenulkoisiin tekijöihin ekspansiivin äänneilmion leviäminen viime kädessä voi perustua. Varsinaisesti äänneopillinen ei Saukkosen švaatutkimus nimestään huolimatta ole, eikä sitä ole sellaiseksi tarkoitettukaan. Valitettavaa kuitenkin on, että siitä on tyystin eliminoitu sellaisetkin fonettiset ja fonologiset pohdiskelut, joilla olisi voinut olla merkitystä Saukkosen valitseman sosiologisen näkökulman menestykselliselle soveltamiselle. Mikä on kyseisissä murteissa esimerkiksi eripituisten švaavokaalien fonemaattinen status, ja olisiko fonologinen analyysi ehkä ollut omiaan muuttamaan käsitystä švaan

eri kvantiteettiasteiden muodostaman sarjan kontinuuminluonteesta, jota Saukkonen näyttää pitäneen eräänlaisena ilmi lausumattomana selviönä? Erimittaisten švaavokaalien sijoittaminen havaintoaineistossa tiettyyn karkeaan luokitukseen olisi kaivannut hiukan perustelua (joka luullakseni olisi vahvistanut Saukkosen menettelyn oikeutuksen), ja lisäperustelua olisi sopinut esittää myös lopullisessa tilastollisessa käsittelyssä käytetylle yhdeksänluokkaiselle jaolle (s. 9; tämän jaon hyödyllisyydestä on vaikea vakuuttua, vaikka tuskinpa se tutkimusta on mainittavasti vienyt harhaankaan). Pahin puute on se, että lukija saa aivan liian vähän tietoa siitä, miten aineisto on kerätty: montako esimerkkisanaa spontaanista puheesta ja montako provosoitua esimerkkiä on tekijälle riittänyt, jotta hän katsoo voineensa määrittää koehenkilön švaan kvantiteetin? Tämäntapaiset huomautukset ovat omiaan hiukan alentamaan työn meriit-tiarvoa, ja aiheensa vuoksi pitäisin tutkimusta muutenkin pikemmin tähdellisenä lisäansiona kuin pätevyuden arvioimiseen ensisijaisesti vaikuttavana tutkijankyvyn osoituksena.

TERHO ITKONEN

Analyyttisen imperatiivin historiaa¹

HEIKKI LESKINEN *Die Konstruktionstypus anna ~ laske + finite Verbform in den osfi. Sprachen und im Lappischen*. Suomalais-ugrilaisen Seuran Aikakauskirja 67: 5, Helsinki 1966. 160 s.

Dosentti Leskisen teos »Die Konstruktionstypus *anna ~ laske + finite Verbform in den osfi. Sprachen und im Lappischen*» on syntaksin ja osaksi myös morfologian alalta. Tekijä käsittelee siinä niitä analyttisiä imperatiivimuodoksia, joita tavataan yleisimmin itäisissä ja eteläisissä itämerensuomalaisissa kielissä ja lapissa. Runsaan, valaisevan ja hyvin tulkitun aineksen avulla hän osoittaa, että *anna t. laske + finiittimuoto* -rakenne on kaikkialla ims. taholla vieraan kielen vaikutusta: vepsään ja lyydiin se on levinnyt venäjältä; karjalan luontenomainen rakenne (*anna heän tulo = 'hän tulkoon'*) on sekini syntynyt venäläisen esikuvan mukaan; myös virolais-vatjalais-inkeriläiseen rakennetyyppiin (viron *las ma tulen*, inkeroisimurt. *la mä tulen*) venäjällä on ollut ratkaiseva vaikutus, vaikkei rakenne nähtävästi olisi onnistunut leviämään viroon ilman saksalle ominaista analyttistä imperatiivia; liivin kielen pleonastinen *las (ta) tulc* -tyyppi taas on omaperäisen synteettisen ja lätistä tai virosta lainautuneen analyttisen ilmaisukeinon kontaminaatio. Myös lapin rakenne *áñ tms. + finiittimuoto* on laina. Leskisen mielestä tämä

myöhäinen piirre on voitu lappiin omaksua kolmelta taholta: norjan- ja inarilappiin todennäköisimmin Peräpohjolan suomesta, koltan- ja kuolanlappiin taas karjalan kielestä tai suoraan Kuolan niemimaan venäläismurteista. Suomen kieli sitä vastoin on edelleen perinnäisen synteettisen imperatiivin kannalla (lukuun ottamatta eräitä itä- ja pohjoismurteita, joihin analyttinen imperatiivi on periytynyt karjalasta). Vieraspohjaisesta analyttisestä imperatiivista erillään Leskinen pitää suomen kielelle luontenomaisia rakenteita *anna minä tulen, annas, -han, -pa minä tulen ja annas kun minä tulen*. — Tekijä osoittaa edelleen, miten vieraaseen esikuvaan perustava rakennetyyppi on eri ims. kielissä mukautettu omaan perinnäiseen imperatiivijärjestelmään: usein vanha synteettinen imperatiivi on jäänyt merkitsemään vain suoranaista käskyä, kun taas kehotus ja toivomus osoitetaan uudella analyttisellä tavalla.

Dosentti Leskisen imperatiivitutkimuksen päätulokset näyttävät uskottavilta. Tutkimus on huomattava tieteellinen saavutus.

PERTTI VIRTARANTA

*

Sellainen tutkimustapa, jossa tarkastellaan kokonaisia muoto-opillisia kategorioita kaiken kielialueelta saatavan aineiston valossa, on meillä jäänyt käytännöllisesti katsoen vaille viljelijöitä. Leskinen on siten ryhtynyt uudisraivajaksi, kun hän on väitöskirjansa jälkeen

ruvennut tutkimaan tärkeää muoto-opillista aihetta: imperatiivin muodostusta itämerensuomalaisissa kielissä.

Työn ensimmäisenä vaiheena valmistui v. 1966 laajahko tutkimus, joka kuuluu pikemmin lauseopin kuin muotoopin alaan: »Die Konstruktionstypus

¹ Oteita Jyväskylän yliopiston suomen kielen professorin virkaa täytettäessä annetuista asiantuntijanlausunnoista.

anna ~ *laske* + finite Verbform in den osfi. Sprachen und im Lappischen». Siinä tarkastellaan omalaatuista imperatiivijärjestelmän täydennystä, eräänlaiseksi liittomodukseksi kehittyneitä analyttistä imperatiivia, joka eri puolilla itämerensuomalaista kielialuetta täyttää imperatiivin muodostuksessa yks. 1. persoonan kohdalla olevaa aukkoa ja on yleisesti levinnyt myös mon. 1. persoonaan sekä yks. ja mon. 3. persoonaan. Esitys on valtaosaltaan deskriptiivisiä kat- sausta kyseisen tyypin esiintymiseen itämerensuomalaisissa kielissä ja laissa, ja sellaisena se on erinomainen huolellisuuden ja detaljitarkkuuden näyte. Loppu-

jaksossa tekijä selkeästi erittelee analyttisten imperatiivimuodosteiden historiaa. Hän ei voi välttää samalta tulkin- nanvaraisuudelta ja moniselitteisyydeltä, joka historioivaa lauseoppia aina vaatii, mutta hänen ansiokseen on merkittävä, että hän yksipuolisuuteen lankeamatta osoittaa erilaiset kehitysmahdollisuudet: vieraan (venäläisen, saksalaisen, lätti- läisen) vaikutuksen, omaperäisen kehityksen (jolle on mahdollista kaavailla erilaisia lähtökohtia) ja niiden ristey- mät. Kaikkiaan tutkimus on varteen otettava lisä niukahkoon suomen ja sen lähisukukielten syntaksia käsittelevään kirjallisuuteen.

TERHO ITKONEN

Tutkimus kirjailijan puhetyylistä

PERTTI VIRTARANTA *F. E. Sillanpään puhetta*. Otava 1967. 104 sivua.

Mikä on Pertti Virtarannan uuden kirjan pääanti: kirjallinen, kulttuurihis- toriallinen vai kielitieteellinen? Sisältö- nä on Sillanpään vapaasti puhumien muisteluksien litterointeja, jotka perus- tuvat kirjoittajan vuosina 1955 ja 1960 tekemiin haastatteluihin, ja havaintoja näiden tekstien kielestä. Keskustelujen aiheina ovat kirjailijan oma elämä ja kotiseutu. Juttuja havainnollistavat Hel- mi Virtarannan sillanpääläisistä maise- mista ottamat kuvat.

Taitavinkin puhuttu kerronta men- nettää luettavaksi litteroituna nautitta- vuuttaan. Niinpä vapaan puheen tarkka kirjallinen kopio palveleekin yleensä vain tieteellisiä tarkoituksia, eikä se ole kaunokirjallisuutta, olkoon puhujana vaikka sellainen sanataiteilija kuin kir- jailijamestari F. E. Sillanpää. Teksteillä on paremminkin merkitystä ikääntyneen kirjailijan persoonallisuuden ja elämän- vaiheiden valaisijana. Mutta huoletta voinee kuitenkin sanoa, että kirjan ar- vokkain anti on kielitieteellinen, niin-

kuin tekijäkin on tarkoittanut. Tai jos ajatellaan, että kielitiede ei ole ensi- sijaisesti kiinnostunut yksilön kielenkäy- töstä, teos kuuluu kirjallisuustieteen ja kielitieteen välimaastoon.

Tietyvästi kukaan ei ole meillä ennen Virtarantaa oivaltanut tutkia kielen am- mattimaisen kirjallisen käyttäjän, luovan kirjailijan normaalia vapaata puhetta, vaikka juuri se antaa mahdollisuuden analysoida sitä taiteellista luomispro- sessia, tiivistävää ja valikoivaa sanan- käyttöä, jonka tuloksia painetut teokset ovat. Vaikka Virtaranta ei järjestelmäl- lisesti vertaakaan Sillanpään puhetta hänen teostensa kieleen — se olisi laajan erillisen tutkimuksen aihe —, kirja mer- kitsee tärkeää avautusta koko Sillanpään kielen tutkimiselle ja antaa metodisen vihjeen vastaavanlaisille tutkimuksille yleensäkin.

Tekijä on löytänyt Sillanpään pu- heesta ensinnäkin sellaisia piirteitä, jotka ovat tunnusomaisia puhekielelle yleensä: oikean ilmauksen tavoittelua ja kat-

kelmallisuutta, moderatiivi-ilmausten (esim. »vähän noin . . . », »vähän niin kuin . . . »), erilaisten pikkusanojen ja pronominien ahkeraa viljelyä sekä tiiviiden rakenteiden karttamista. Tämä kaikki aiheuttaa sen, että Sillanpään puhe on hänen teostensa — esim. samantyylisten muistelmien — kieleen ja yleensäkin kirjakieleen verrattuna löysempää ja analyyttisempää. Mutta toisekseen tekstissä on sellaistaakin, joka eittämättä paljastaa, että puhujana on juuri Sillanpää. Persoonallisen sävyn antavat puollittain omatekoiset suosikkisanat (*suhdanne*, *-uus*, *-yys* -nominat ym.). Monet sanat ovat hämeenkyröläistä alkuperää. Muutoinkin Sillanpään kielessä ja erityisesti puheessa on murteellisia piirteitä. Vaikea on enää eritellä, mitkä ilmaukset johtuvat hänen kirjailijanroolistaan ja mitkä esiintyisivät keskustelijan Sillanpään puheessa muutenkin, sillä persoonaa ei voi jakaa kahtia. Selvästi voi vain todeta, miten ammatti ja elämäntehtävä aivan ratkaisevalla tavalla

muovaavat yksilön jokapäiväistäkin kielenkäyttöä. Henkisesti liikkuva taiteilijakaan ei pääse irti roolistaan. Virtaranta osoittaa kohtia, joissa Sillanpää tavoittaa ikäänkuin suoraan painettavaksi aiotun sanonnan. Kaiken kaikkiaan puhetta sävyttää hellittämätön pyrkimys parhaaseen ilmaisuun, mikä on vierasta kansanihmisen vapaalle puheelle.

Havainnot, tutkimustulokset ovat lähinnä tyyliopillisia. Erikseen on mainittava luku, jossa selvitetään lausepainoa. Sen eri asteiden objektiivinen toteaminen on sangen vaikeaa. Virtaranta päättelee kuitenkin varmantuntuisesti laskelmiensa avulla, että Sillanpään lausepainotus on lähellä murteenpuhujan lausepainotusta ja että vapaan puheen painotusnormit ovat yleensäkin yhtäläiset. Kokonaan toisella lailla jakautuvat lausepainon eri asteet kirjoitetun tai painetun tekstin luennassa; siinä pääpainollisten sanojen osuus on huomattavasti suurempi ja painottomia sanoja on paljon vähemmän.

PAULI SAUKKONEN

Suomen proosan suurlukemisto valmistunut

Suomen sana. Kansalliskirjallisuutemme valioliukemisto. Osat 14—24. Werner Söderström Osakeyhtiö, Porvoo 1965—67.

Suomen sana, laaja, 24 kookasta osaa käsittävä proosakirjallisuutemme monipuolinen valikoima, pysyi luvatussa ilmestymisaikataulussaan suorastaan kellosepän tarkkuudella. Keväällä kohta kirjapainolakon päätyttyä tuli kauppoihin teoksen viimeinen, täydennys- ja hakemisto-osa. Näin on neljä vuotta kestäneen painovaiheen jälkeen saatu valmiiksi monessakin mielessä merkittävä julkaisu. Teoksen suunnittelijaa ja toimittajaa, tohtori YRJÖ A. JÄNTTIÄ sekä muuta toimituskuntaa (MARTTI HAAVIO, KAUKO KARE, TH. WARBURTON; toimitussihteerinä 4. osasta lähtien PEK-

KA SALORANTA) on aihetta jo heti alkajaisiksi onnitella saavutuksesta sekä kiittää kustantajaa arvokkaasta kulttuuri-teosta.

Virittäjän lukijoille on Suomen sanan ilmestymistä esitelty aiemmin jo kahdesti (numeroissa 4/1963 ja 2/1965). Etenkin ensimmäisellä kerralla kuvattiin teoksen laatua ja rakennetta sekä asetettuja tavoitteita melko laajastikin, joten tässä loppukatselmuksessa voidaan vielä tarkastelemattomien osien silmäilyn lisäksi keskittyä puntaroimaan, missä määrin suuret odotukset ovat täyttyneet.

Viime arvostelun jälkeen on ilmestynyt 11 osaa, joissa kymmenessä esitellään kirjoittajia ja heidän tekstejään aakkosjärjestyksessä Leo Mechelinistä Hugo Östermaniin, ja lisäksi on vielä viimeisessä osassa 73 täydennysmiestä ja -naista rajaniminä Ida Aalberg ja Leo Vuotila.

Kirjoittajien esittelyt noudattelevat koettuja ratoja. Elämäkertoja perätysten lukiessa saattaa tulla vastaan toimittajille rakkaita klišeitä (esim. tuhkatiheään *kaiken kaikkiaan*, melko usein *vuosikymmenten vierren*), joskus taas lähteenä käytetyn elämäkertateoksen epätavallinen sana tai sanonta (esim. ilmeisesti Heikinheimon Suomen elämäkerraston mukaisesti, että Heikki Meriläisen isä oli *huonemies*). Silmään on osunut elämäkertatiedoista muutamia asiapuolta koskevia paino- tai huomaamattomuusvirheitä: Martti Rapolan esittelyssä (XVII 261) mainittu teos Suomalainen kurkihirsi on puhekokoelma eikä pakiinoivia, kansantajuisia tutkielmia sisältävä kokoelma. — Mikael Soinisen alkuperäinen sukunimi ei ole Johansson (XX 98) vaan Johnsson. — K. J. Ståhlberg mainitaan valitun eduskuntaan 1904, siis ennen yksikamarisemme syntyä, ja suuren valiokunnan puheenjohtajaksi 1906, vaikka ensimmäiset eduskuntavaalitkin olivat vasta 1907. — Helposti harhauttavasti sanotaan Y. H. Toivosen olleen *Suomen sukututkimuslaitoksen* johtaja (XXI 360; sekä E. N. Setälän että Erkki Itoksen esittelyissä kirjoittamistapa on yksiselitteinen). — Akateemikko von Wright ei ole Suomen tiedemiesseuran (XXIII 301) vaan tiedeseuran jäsen. — Kilpisen keksimien uudissanonjen luettelossa (XIX 190) on mukana kolme sanaa (tunne, uskonto, luento), jotka on osoitettu varhemmiksi.

Historiallisten henkilöiden etunimien saama kirjoitusasua tarkastelin jo edellisellä kertalla. Käytäntö näyttää jatkuneen entisenlaisena teoksen loppupuoliskossa, ja täyden johdonmukaisuuden saavuttaminen on ollut vaikeata. Mainitsen vain

yhden esimerkin. Varsinaisessa esitelyssä (II 498) kenraalikuvernööri Brahen etunimen asuksi on otettu Per. Kuitenkin toimitus on toisinaan kirjoittanut suomalaisittain Pietari (esim. XVIII 81, XXI 218, XXII 539), ja yleishakemistoa vilkaisuilla havaitsee, että hakusanan Brahe, Per (Pietari) kohdalla mainituista kirjoittajista yksikään ei käytä asua Per, vaan kaikilla muilla on Pietari paitsi J. R. Aspelinilla Pehr. Suomen sanassa havaittava etunimien asun osittainen epäjohdonmukaisuus tai outous onkin lähinnä ilmausta yleisen käytännön vaakiintumattomuudesta.

Aiemmissa esittelyissä on ollut tapana ni luetella toimituksen kynänjälkien ja tilattujen käännösten oikeinkirjoitusyms. virheitä; uskoin näin tekeväni uusia osia ajatellen ennakolta ehkäisevää työtä. Olen tainnut kuitenkin kylvää kalliolle, sillä huomautamani tapaisia rikkeitä on jatkuvasti viime osiin asti. Teoksen loppupuoliskosta kokoamani virheluettelon painattaminen ei liene tarpeen, huomautuksia kun ei enää voida ottaa toimituksessa varteen ja kun kokonaisuutena katsoen suosituksista poikkeamia on häviävän vähän — nekin tavallisesti melko vähäpätöisiä. Yleiskuva toimittajien ja kääntäjien kielenkäytöstä onkin positiivinen.

Suomen sanan alkusanoissa on maininta, että teoksen kaksi viimeistä osaa ovat täydennysosia ja että niihin valittaisiin lähinnä ilmestymisaikana julkaistuja tekstejä. Täydennysosia ei ole kuitenkaan tarvittu kuin yksi, ja tähän viimeiseen osaan on lisäksi sijoitettu puolet nidoksen sivumäärästä ottavat hakemistot. Vaikka käytettävissä on siis ollut vain runsaat 300 sivua, esiteltäviä kirjoittajia on kuitenkin yhtä paljon kuin yhdessä normaaliosassa keskimäärin. Niinpä ei sitten täydennysosan kärkimieskään, eversti U. A. Käkönen, ole saanut käyttöönsä kuin kahdeksisen sivua. Häntäpäälle on riittänyt vain pari sivua mieheen, näin esim. Arvo Salolle huulenheittoon. Mukana on lupausten

mukaan paljon aivan tuoretta sataa, on mm. Terho Itkosen virkaanastujaisesityelmä sanomalehdestä otettuna, oivallinen palanen Matti Lauerman teoksesta Kuninkaallinen Preussin Jääkäripataljoona 27, kappale Kerttu Saarenheimon Tulenkantajista ja ote Pekka Tarkan kirjasta Paavo Rintalan saarna ja seurakunta, vain muutaman mainitakseni. Kaikkiaan täydennysten lähdeluettelossa on parikymmentä vuosilta 1966—67 olevaa painotuotetta. Kun teoksen ilmestymisvaihe kesti vain neljä vuotta, ei sen kuluessa tulleille ansiokkaille uusille teksteille ole tarvittu luvattua leijonanosaa. Laskujeni mukaan ovat ennen ja jälkeen I osan ilmestymisvuoden painetut täydennysosan tekstit lukumäärältään melkein tasoissa. Mielenkiintoista on myös todeta, ettei kukaan aiemmin esitellyistä ilmeisesti ole toimituksen mielestä painovaiheen aikana julkaissut mitään todella merkittävää, koska yksikään ei ole saanut uudelleen sananvuoroa. Täydennysosaan päässeet ovat Suomen sanan koko kirjoittajiston keski-ikää paljon nuorempia, ja niinpä koime neljästä onkin vielä elossa (kaikista enää yksi kolmesta). Vanhin keräilyerään otetuista on Jakob Bonsdorff, s. 1763; 1900-luvulla päivänvalon nähneitä on 51. Ilmeisesti varsinkin ruotsinkielisten osuutta on alkusien julkitulon jälkeen päätetty voimakkaasti lisätä, sillä täydennysosan kirjoittajien luettelon ensimmäisen sivun 24 henkilöstä (Ida Aalbergista Heikki Hosiaan) puolet on kirjoittanut sanottavansa alun perin ruotsiksi, seuraavalla sivulla mainituista ei yksikään.

Voidaan tietenkin aina keskustella, onko tuon ja tuon kirjoittajan tai kirjoituksen ottaminen tai sivuuttaminen ollut paikallaan. Esim. voisi ilkeillä, onko Unitas-lehden vuoden 1962 numerosta saatu radioesityelmä »Yhdyspankki sata vuotta» tullut täydennyksiin vain tasa-puolisuuden vuoksi, onhan XXIII osassa kokoelmasta Suomalaisia puheita otettu lyhennelmä KOP:n 60-vuotisjuhlassa

pidetystä puheesta »Suomalaisen suurpankin juhla». Myös toisen suuren liikepankkimme vaiheisiin tutustuminen on kuitenkin kulttuurihistoriallisesti antoisaa, joskin mainitut esitykset ovat pankkihistoriaa esittelevinä tiedoiltaan paikoin samantapaisia.

Viimeisen osan keskellä on mukavasti erottuva keltainen lehti hakemistojen alkamisen merkinä. Ensimmäinen ja laajin, lähes 300-sivuinen, on yleishakemisto. Siinä on eri kirjasiinlajeja käyttäen saatu helposti erottuviksi tavalliset hakusanat, teoksessa esitelty kirjoittajat, kirjoitusten otsikot jne. Kymmenkunnan umpimähkäisesti valitun sivun perusteella tekemäni arvion mukaan hakusanoja on yhteensä noin 23 000. Henkilön- ja paikannimiä, kirjoitusten otsikkoja ym. erisnimiä ja yleisnimiä näyttää olevan hakusanoina melkein puoliksi. Aakkosellisesti järjestetyn antologian hakemistossa ei kirjoittajien nimiä olisi välttämättä tarvittu erillisinä hakusanoina viittaamassa heidän varsinaiseen esittelyynsä, varsinkin kun uuden aakkosjärjestyksen muodostavat täydennykset ovat samassa osassa. Usein on otettu viittaushakusanaksi kirjailijanimellä paremmin tunnetun henkilön porvarillinen nimi tai päinvastoin, esim. Nuorteva, Väinö, ks. Olli ja Jännes, Arvi, ks. Genetz, Arvid. Viittauserittely ei kuitenkaan ole läheskään täydellinen. Niinpä ei edes kaikkia elämäkertatietojen yhteydessä mainittuja »toissijaisia» nimiä ole kelpuutettu mukaan: Arvo Suomisen käyttämäksi mainittua nimimerkkiä Veli Villehartti ei ole hakusanana eikä Leo Vuotilan kirjailijanimeä Iikka Vuotila ei ole Leo Pesosen nimimerkkiä Antti Eräs, vaikka se on mainittu rinnakkaisnimenä kirjoittajan esittelyn otsikossakin, ei ole Heikki Nurmion käyttämää Aarne Mustasaloa, ei Eino Railon Sissiä eikä Osmo Iisaloa, ei Aira Sinervon Brinkiä, ei ole nimimerkin Aku Rautala taakse kätkeytyvää August Ripattia, ei Gerda Lindgreniä viittaamassa Kaija Lintumaahan. Mainittujen kaltaiset

puutokset heikentävät mielestäni hakemiston käyttöarvoa. Viittaushakusanojen toimitustekniikkakin horjahtelee toisinaan. Tavallisimman käytännön (esim. Rislakki, Ensio, ks. Valentin) ohella olen nähnyt mm. seuraavanlaisia tapoja: **Soini, Yrjö**, ks. *Agapetus* I 91—98 ja Marttila, Heikki → *ARIJOUTSI*. Joskus hakemistossa on muulloinkin samantapaista epäjohdonmukaisuutta, mutta harhautumisen vaaraa ei niistäkään aiheutune. Korjaan saman tien pari huomamaani painovirhettä: sivun 329 vasemmanpuoleisella palstalla on hakusanaa Ahava, Tuomas, po. Anhava, Tuomas, kuten seuraavalla rivillä jo onkin; A. I. Arwidssonin esittely ei ala II osan sivulta 40 (s. 331 oik.) vaan sivulta 44.

Hakusanoihin liittyvät viittaukset on saatu usein yllättävän paljon puhuviksi ensinnä siten, että teoksen aakkosellisen järjestyksen vuoksi on voitu helposti viitata asiaa käsitelleeseen henkilöön, ja näin jo tämä antaa ehkä selvänkin vihjeen asiayhteydestä. Lisäksi on tarvittaessa käytetty sulkeissa viittauksen sisältöä selventäviä ja yksilöiviä selityksiä. Otan havainnolliseksi esimerkiksi hakusanan *saksalaiset* kohdalla olevat viittaukset: (kauttakulkuliikenne) HALSTI 315; (sotilaat) KURJENSAARI 455; (Suomen kaupunkien porvareina) J. W. RUUTH 203; (sotilaat pois Suomesta) RYTI 256; (univormut 'Pellingin pojille') W. THESSLEFF 197; (pois Suomesta!) TOKOI 369—370; (ja Hillilä) VILKUNA 61.

Hyvin paljon mielenkiintoista yleishakemistosta löytää, joskin on muistettava, ettei Suomen sana ole mikään tietosanakirja. Aukollisinkin sen tiedoilla on kuitenkin oma merkityksensä ja usein suuri kiinnostavuutensa. Jokunen hajainainta Virittäjän piiriä kiinnostavista hakusanoista kuvastanee Suomen sanan palstoilla esille tulevan aineiston laajuutta ja monipuolisuutta: Suomalaisen Kirjallisuuden Seura (viittauksia on puolisen palstaa; hakusanoina ovat myös SKS:n kirjasto ja kansanrunous-

arkisto), Kotikielen Seura, Suomalais-ugrilainen Seura, Kalevalaseura, Kordelinin säätiö ja rahasto, Kirjallisuuden tutkijain Seura, Suomen Akatemia, Kielitoimisto, Sanakirjasäätiö, Kansankielen sanakirja, Vanhan kirjasuomen sanakirja, Nykysuomen sanakirja, Karjalan (murteiden) sanakirja, (Suomen kielen) etymologinen sanakirja, Suomen Kansan Vanhat Runot. Suomen kieleen on viittauksia toista palstaa, ja jatkoksi voisi luetella varsin runsaasti esim. kansallisten tieteiden edustajien nimiä.

Hakusanojen joukosta voi poimia myös tilapäisluonteisia ilmauksia, jotka olisivat voineet jäädä poisikin — kukapa sellaisia arvaa edes etsiä. Muutama esimerkki mielestäni turhista hakusanoista riittänee: *aaavemetsä* (Kollaa), *alppi maiden romantiikkaa* (Pyhänkasteenlampi), *ähinää ja puhinaa* (Paasikivi puhujalavalla).

Olen muutaman pistokokeen avulla koettanut selvittää, miten tarkkaa työtä yleishakemiston laatija on tehnyt. Kun appellatiivien valinnassa saattaa olla subjektiivista tulkinnanvaraisuutta, vertasin katsomistani teksteistä hakemistoon vain propriit ja vielä niistäkin jätin maannimet (Suomi, Ruotsi jne.) laskuista pois. Ensinnä silmäilemäni Hugo E. Pippingin artikkelin *Suomenruotsalaiset ja itsenäisyys* (XVI 389—396) osalta tuloksena oli, että kaikkiaan noin sadasta propriista ei 22:sta ole ainakaan asianomaiseen kohtaan viittaavaa mainintaa hakemistossa. Eräissä muissa teksteissä puutteet olivat lähes olemattomia. Pahimmassa vastaan tullessa tapauksessa (XXII 15 oik.) viittauksitta on jäänyt palstan noin 30 erisnimistä puolet. Viimeksi mainitusta kohdasta suoritettun toiminnan epäjohdonmukaisuudesta mainitsen esimerkkinä, että Satalinnan parantolan hyväksi pidettyihin arpajaisiin hopeakaluston lahjoittaneeseen Hjärdis Ahlströmiin on viittaus, mutta heti perässä mainitut taideteoksia antaneet Akseli Gallen-Kallela, Eero Järnefelt ja

Viktor Malmberg ovat jääneet huomiotta.

Helppohan on vikoja etsiä, kun joku ensin työn tekee, sanotaan. Niin tässäkin tapauksessa. Hakemiston teko on ollut hyvin suuritöinen ja erityistä valppautta vaativa; olisi ihme, ellei etsijä löytäisi sanottavaa. Joka tapauksessa on todettava, että yleishakemisto tällaisenaankin on oivallinen avain Suomen sanan asia-aarteistoon.

Antologioissa usein käytettävän enemmän tai vähemmän kronologisen jaotuksen korvikkeeksi on tarkoitettu toisena oleva hakemisto, johon kirjoittajat on koottu ikäjärjestykseen. Suomen sanassa edusteilla olevan kirjallisen kulttuurimme ikärakenteesta sen avulla voi tehdä mm. seuraavanlaisia huomioita: vaikka vanhimman ja nuorimman ikäero on 500 vuotta, kolmasosa esitellyistä kirjoittajista on yhä elossa; lukumääräisesti keskipaikoille asettuva Jalo Lahdensuo on vielä elossa ja häntä vanhempiakin 18; syntymäaikansa perusteella kirjoittajien keskiväliin sijoittuva Gezelius nuorin on kaikkiaan 1 657 kirjoittajasta 29:nneksi vanhin; 1400-luvulla syntyneitä on yksi (Jöns Budde), 1500-luvulla syntyneitä 12 ja 1600-luvulla 20 sekä 1700-luvulla 79, yhteensä siis 1400—1700-luvuilla 112, mutta 1800-luvulla syntyneitä on melkein kymmenkertainen määrä, 1 091, ja kuluvan vuosisadan ensi kolmanneksella päivänvalon nähneitä 459, heistä 124 itenäisessä Suomessa syntyneitä; karkeasti arvioiden yli puolet esiteltävistä on aloittanut kirjoittamisensa 1900-luvulla.

Kronologiseen luetteloon on korjattu kirjoittajien syntymä- ja kuolinajoissa havaitut virheet ja puutteellisuudet. Niinpä esim. pakinoitsijamestari Ollin kuolinvuosi on jo ehtinyt mukaan. Korjatuista virheistä mainittakoon, että toimitus on päästänyt Ohto Oksalan takaisin elävien kirjoihin ja J. V. Runebergin kuolinvuosi on oikaistu. J. E. Öhmanin kuolinvuosi on yhä väärin (1858, po. 1856). Samoin on jäänyt kor-

jaamatta kaikkien niiden seitsemän henkilön syntymä- tai kuolinajoissa olevat virheet, joista huomautin toisessa Viritäjän-arvostelussani. Mm. H. Kellgrenin kuolinvuodessa on sadan vuoden heitto (1956, po. 1856), ja erityisen ikävää on, että itsensä Otto Mannisen kuolinvuosi on vielä luettelossakin väärin (1958, po. 1950).

Seuraavan hakemiston otsikko on mielenkiintoinen: **Kielemme** kehitys **Agricolasta** Ahoon **Suomen** sanan tekstien valossa. Tämä hakemisto on vuosien 1543—1884 välisenä aikana suomeksi kirjoitettujen ja julkaistujen Suomen sanan tekstien kronologinen luettelo kirjailijoittain ryhmiteltynä. Toimittaja sanoo loppusanoissaan (s. 631), että kyseessä on vanhimpien alkuperäis-tekstien luettelo, mutta ovat vanhat käännöksetkin näköjään kelvanneet mukaan, mikä on tietysti paikallaan. Kääntäjien osuudesta tulee puhe yksityiskohteisemmin hieman jäljempänä. Luettelosta on jäänyt pois ainakin Eljas Raussi. Perusteluksi ei riittäne se, että hänen käsikirjoituksensa julkaistiin viime vuonna, sata vuotta tekijän kuoleman jälkeen. Mukana on näet esim. Paavo Ruotsalaisen kirjeitä, vaikka ne on painettu vasta 1938. Kirjakielemme ensimmäiseltä vuosisadalta luettelossa on kahden (Agricolan ja Finnon), 1600-luvulta neljän, seuraavalta sataluvulta kymmenen ja koko Ruotsin vallan ajalta yhteensä kahdeksantoista kirjoittajan tekstejä. Yli satavuotiaiden suomenkielisten tekstien kirjoittajia on (unohtunut Raussi huomioon ottaen) yhteensä 63, johon lukuun sisältyvät jo suomentajatkin. On ilahduttavaa, että kielemme kehityksen tarkastelun Suomen sanan avulla mahdollistava luettelo on tehty, se lisää teoksen käyttöarvoa esim. opetustarkoitukseen.

Edellä puheena olleiden kronologisten luetteloiden avulla voi tehdä huomioita Suomen sanan palstoille kelpuutettujen kirjoittajien kielellisestä jakautumisesta eri kausina. Laskeskelin, että Ruotsin

vallan aikana teksteissään suomea käyttäneitä on lähes 20 % ja autonomian aikana vuoteen 1884 mennessä hivenen enemmän, noin 22 %. Vertailun vuoksi mainitsen, että 1930-luvulla syntyneistä Suomen sanan kirjailijoista on ruotsinkielisiä 12,5 %.

Hakemistoon sisältyy myös kääntäjien ja heidän suomennostensa luettelo. Ahkerin Suomen sanan kääntäjä on ollut Antti Nuutila. Hänen suomennoksiaan ilmoitetaan olevan peräti 1 260 palstaa. Vanhimmat tunnetut antologiaan päässeet kääntäjät ovat kieleemme kehitystä esittelevän luettelon mukaan Otto Taranen (1836) ja Matthias Gottlund (1844). Alkupäähän kuuluvat lisäksi Elias Lönnrot (1863) ja R. M. Oppman (1863). Nämä nimet ovat myös kääntäjien luettelossa. Sen sijaan ilmeisesti vanhin lukemiston tekstien suomentaja Mikael Paccalenius (Carstenius 1667) on saanut nimensä valitettavasti vain kääntäjien luetteloon, ja samoin on käynyt Antero Wareliuksen (F. L. Schauman 1864). Lisäksi sattui silmään, että Rietriikki Polénin (1857) mahdollisesti kääntämää J. A. Lindelöfin tekstiä ei ole kieleemme kehitystä esittelevässä luettelossa, vaikka se siihen kaiketi kuuluisi, olipa kääntäjä kuka hyvänsä. Kumpihan luettelo narranee, kun kielen kehityksen hakemistossa mainitaan J. Tengströmin vuodelta 1844 olevan tekstin suomentajaksi Matthias Gottlund (K. A. Gottlundin isäkö, joka kuoli 1821?), mutta kääntäjien luettelossa Gottlundia ei näy, ja puheena oleva teksti onkin pantu tuntemattomien suomentajien tiliin (s.626). Mainitussa anonyymien käännösten luettelossa pisti silmään aakkostusvirhe: M. A. Castrénin pitäisi olla vasta Brakelin jälkeen. Luettelo näyttää kuitenkin olevan yleensä hyvää työtä, mukana on mm. sellaisia tekstejä, joista kohdallaan ei ole yleensä tapana pidettyä mainintaa kääntäjästä. Suomennosten pelkkä luettelokin on kunnioitettavan pitkä. Käännöksiä onkin kokonaista 7 328 palstaa eli runsas neljännes koko teoksen si-

vumäärästä. Näistä vasiten Suomen sanaa varten tehtyjä on 4 582 palstaa eli yli 60 % käännöksistä, ja niinpä mm. tulee suomeksi ensi kertaa esitellyksi noin 250 ruotsinkielistä kirjoittajaa. Mainitut luvut antavat kuvan sen kulttuuriteon mittavuudesta, jonka Suomen sanan julkaisijat ovat tehneet jo pelkästään tällä yhdellä sivistyselämämme alueella.

Viimeisenä eli viidentenä hakemistona on kolmisivuinen Suomen sanassa 188 värikuvaliitteenä olevien taideteosten luettelo taiteilijain mukaisesti aakkostettuna. On helppo arvata, että kirjailijoiden muotokuvat ovat värikuvien valtaenemmistönä. Eero Järnefeltin maalauksia on eniten (24), ja vähintään viisi työtä on lisäksi seuraavilta: Edelfelt (14), Sjöström (9), Favén (8), Kunnas (7), Gallen-Kallela (6) ja Miesmaa (5). Liioittelematta voinee sanoa, että Suomen sanan liitteissä esitellyt taulut ja veistokset ovat muotokuvataiteemme edustavimpia. Nuo 188 värikuvalehteä vastaavat vankkaa, suomalaisen muotokuvataiteen kehitystä ja saavutuksia oivallisesti esittelevää taidekirjaa, jonka käyttö näin hajalehtisenäkin on hakemiston avulla tehty suhteellisen vaittomaksi. — Kun Suomen sanan joka osan tyylikkäissä etulehtipapereissa on suurennosjäljennöksinä kaikkiaan 48 vuosina 1845—52 ilmestyneen teoksen Finland framställdt i teckningar kulttuurihistoriallisesti arvokasta kivipiirroskuvaa, olisi varmaankin ollut paikallaan saada niistäkin hakemisto-osaan luettelo; eihän se olisi ottanut tilaakaan kuin vajaan sivun.

Hakemistojen yksityiskohtaisen tarkastelun lopputulos on, että ne olennaisesti helpottavat ja rikastuttavat lukemiston käyttöä; ne tekevät mahdolliseksi loputtomasti ammentaa kiinnostavia asioita, joiden löytäminen olisi muuten monesti sula mahdottomuus. Ja kuten edellä jo sanoin, utteran etsinnän tuloksena löytämäni puutteellisuus-

det ovat lähinnä osoituksena hakemistojen teon työläydestä.

Aiemmissä arvosteluissani luettelin esiteltävien osien suosikit, ne kirjoittajat, joille oli herunut eniten sivuja. Nyt koko teoksen valmistuttua voidaan lopullisesti todeta, miten sivut on annosteltu suuren kirjoittajakaartin yksityisille jäsenille. Tässä ovat armoitetuimmat paremmuusjärjestyksessä (sivumäärä sulkeissa): 1. Juhani Aho (127), 2. Minna Canth (84), 3. Santeri Alkio (63), 4. A. I. Arwidsson (56), 5. August Ahlqvist (49), 6. Antti Chydenius (47), 7. Gunnar Castrén (46), 8. Elias Lönnrot (45), 9. Eino Leino (43), 10. F. E. Sillanpää (42), 11. J. V. Snellman (42), 12. Z. Topelius (42), 13. V. A. Koskeniemi (41), 14. Pentti Haanpää (40), 15. Martti Haavio (38), 16. Toivo Pekkanen (38), 17. Aleksis Kivi (37), 18. Yrjö Hirn (36), 19. Aapeli (36) ja 20. E. G. Palmén (35). Puolet edellä luetelluista on saavuttanut suosikkiasemansa muiden kuin kaunokirjallisten ansioiden perusteella. Tämä osoittaa selvästi toimituksen ottaneen kansalliskirjallisuus-käsitteen todella riittävästi laajasti. Suomen sana ei lähimainkaan ole vain kirjallisestettinen antologia, vaan mukaan on pyritty ja nähdäkseeni myös onnistuttu saamaan maamme kulttuurikehityksen koko kuva niin monipuolisesti valaistuna, kuin se sanoin on mahdollista. Kansalliset kysymykset ovat varsin runsaasti esillä. Muuten ei voisi ollakaan, onhan kirjoittajien valtaenemmistö juuri kansallisen valvutun ajan ja sortovuosien kasvattajia.

Luetelluista kahdestakymmenestä suosikista neljä saa esittelynsä jo I osassa, ja kolmessa alkuosassa heitä on yhteensä kahdeksan; lisäksi kokonaista seitsemän suosikkiluettelon kärjessä olevaa on noiden osien I—III kahdeksikon joukossa. Jo näistä havainnoista paljastuu kesken julkaisuvaiheen päätetyn valintaperusteiden väljentämisen radikaalisuus: Suomen sanan kirjoittajien lukumäärä on kasvanut alun perin suunnitellusta yli puolella, ja edellä todettiin sen mm.

merkinneen esiteltävien ruotsinkielisten kirjailijoiden määrän huomattavaa lisääntymistä. Tämän hyvinkin puolustettavan ratkaisun johdosta oli pakko kiristää kesken kaiken sivujen jakoperusteita, sillä koon lisääminen noin 850 sivulla ei yksin pystynyt tyydyttämään merkittävästi kasvanutta tilan tarvetta. Näin ollen eri kirjoittajille kertyneiden sivumäärien vertailu johtaa vain numeroihin tuijottavan tarkastelijan helposti väärrään tulkintaan toimittajien arvostuksista.

Olen sattunut panemaan talteen kustantajan 1963 julkaiseman Suomen sanan tilaustarjouksen. Lienee mielenkiintoista lopuksi vilkaista, ovatko siinä annetut lupaukset pitäneet. Poikkeavuutta olen havainnut lähinnä seuraavissa kohdin: Luvattiin 14 000 painosivua — saatiin 14 842. Esiteltäviä kirjoittajia piti olla 1 000 — niitä on 657 enemmän. Luvattiin kirjoittajia Alvar Aallostta Johannes Öhqvistiin — saatiin Ida Aalbergista (täydennysosassa) Hugo Östermaniin, joten rajanimienkin muuttuminen kuvastaa kirjoittajamäärän kasvua. Viimeiseen osaan luvattiin asia- ja henkilöhakemisto — saatiin tämän yleishakemiston lisäksi neljä muuta. Lupaus lasten- ja nuortenkirjailijoiden mukanaolosta Eero Salmelaisesta Merja Otavaan oli vähällä jäädä täyttymättä, sillä Otava pelastettiin mukaan ilmeisesti viime hetkessä, koskapa hänet on sijoitettu täydennysosaan. Luvattiin 150 kokosivun värijäljennöstä — saatiin 188. Luvattiin syväpainokuvat kaikista kirjoittajista, joista kuvia oli saatavissa — saatiin tosin paljon useampia (1 272), kuin luvattaessa aavistettiinkaan, mutta tilaa ei ole riittänyt vallankaan loppupuolella aivan kaikille. Kahden kaavailun täydennysosan sijasta saatiin yksi — ja tultaneen silläkin hyvin toimeen. Kun tarkastelemme edellä lueteltuja poikkeamisia, voimme empimättä sanoa, että olemme ainakin ulkonaisesti saaneet jopa paljonkin enemmän kuin kustantaja aluksi tarjosi.

Toivottavasti edellä olevat sivut — jopa niillä paikoin esittämäni hajahuomautuksetkin kokonaisuuden mahtavaa taustaa vasten asetettuina — ovat saaneet lukijan vakuuttumaan, että meillä nyt on muiltakin kuin vain puitteiltaan mittava, käyttökelpoinen ja pysyväar-

voinen proosamme suurlukemisto. Jos itsenäisyytemme juhlavuodeksi sopivasti valmistunut Suomen sana saa rinnalleen arvoisensa runoutemme valikoiman, on kansalliskirjallisuutemme suurantologia verraton kokonaisuus.

TAITO PIROINEN

Itämerensomalais-balttilaisen lainasanatutkimuksen harrastusta Liettuassa

A. SABALIAUSKAS, *Lietuvių kalbos leksikos raida* (= Liettuun kielen sanaston kehitys), *Lietuvių kalbotyros klausimai VIII*, Vilnius 1966. 136 s.

Huolimatta liettuan kielen vanhoillisuudesta ja siitä johtuvasta tärkeydestä vertailevalle indoeur. kielentutkimukselle kukaan ei vielä ole laatinut suppeaa ja luotettavaa esitystä liettuan sanavaraston kehityksestä. V. 1965 päätökseen saatettu Ernst Fraenkelin Litauisches etymologisches Wörterbuch ei korvaa tätä puutetta, koska tavallisen lukijan on perin vaivalloista etsiä siitä esim. vielä yleisessä käytössä olevat liettuan slaavilaiset tai germaaniset lainasanat. Erikoistutkimukset taas (esim. P. Skardžius, *Die slavischen Lehnwörter im Altlitauischen*, Kaunas 1931 ja K. Alminauskis, *Die Germanismen des Litauischen I*, Leipzig 1934) esittävät yleensä k a i k i tunnetut lainasanat ilmoittamatta lainkaan, mitkä niistä jo kuuluvat sellaisiin kuriositeetteihin kuin esim. suomen *aprakka* tai *kraatari*, jotka J. J. Mikkolan ja T. E. Karstenin teoksista ovat päässeet monien ulkomaisten teosten palstoille »tavallisina suomen kielen sanoina».

Nuori neuvostoliettualainen tutkija A. Sabaliauskas on nyt ilmeisesti Lauri Hakulisen maailmankuulun teoksen venäjännöksestä saanut aatteen esittää tieteilisestään pätevän ja samalla yleistajuisen katsauksen liettuan sanavarastoon. Sabaliauskasin esitys on jaoteltu hieman toisella tavalla kuin Hakulisen; ensin käsitellään vanhaa indoeurooppalaista

sanastoa asiaryhminä: ihmisruumis ja sen osat, omaiset ja sukulaiset, eläinkunta (koti- ja metsäeläimet, koti- ja metsälinnut, hyönteiset, kalat ja »mادت»; matoihin luetaan käärme, iilmato ja simpukka), kasvit (puut ja pensaat, viljakasvit, vihannekset ja ruohot), taivaankappaleet ja sää, tuli (siihen luetaan myös savu, liekki ja tuhka), maasto, metallit, aika, talo (sen sisustus ja työkalut), vaatetus ja jalkineet, ruoka, uskomukset ja taikausko, lukusanat, värien ja muiden ominaisuuksien nimet (adjektiivit) sekä erilaisia toimintoja (työprosesseja, fyysisiä ja psyykkisiä toimintoja ym.) kuvaavat verbit, ja vihdoin »muut sanat» (pronominit, konjunktiot, prepositiitot ym. partikkelit).

Sabaliauskas ei käytä Hakulisen katevää keinoa, sanojen suhteellisen iän ilmaisemista typografisin keinoin, ja muutenkin teos on painoasultaan heikohko. Deskriptiivisanoihin ei kajota ollenkaan.

Mielenkiintoisin on lainasanoja koskeva osa. Sabaliauskas luettelee sekä liettuan kielen lainasanat että myös balttilaiset sanat, jotka ovat lainautuneet muihin kieliin.

Liettuassa on eniten slaavilaisia lainasanoja, jotka muodostavat n. 1,5 % koko sanavarastosta. Suurin osa näistä on katoisen kirkon tuomia latinalais-puolalaisia termejä. Vuoden 1945 jälkeen nämä ovat nopeasti taantumassa, mutta

tilalle tunkeutuu kommunistisen järjestelmän tuomia latinalais-venäläisiä termejä tai näiden kömpelöjä käännöslainoja. Viimeksi mainituille on omistettu erityinen kappale s. 119—125. On huomautettava, ettei Sabaliauskas aina tee tarkkaa eroa uusien sanojen ja k ä s i t t e i d e n välillä, ja muutenkin hän on historiallisesti epätarkka. Sellainen »uusi sana» kuin *vaiku lopšelis* 'lasten seimi', jonka s. 120 mainitaan syntyneen »terveydenhoidon uudistamisen yhteydessä», on vanha, Kristuksen seimeen viittaava sanonta, joka on aivan varmasti ollut tunnettu porvarillisessakin Liettuassa. Totta kyllä, lasten seimien merkitys on neuvostovallan aikana huomattavasti kasvanut, kun jokaisen työkykyisen naisenkin on oltava tuotannollisessa työssä. Muuten liettuan slaavilaiset lainasanat jakautuvat jotenkin tasanaisesti kaikille aloille: paitsi kristillistä ja kommunistista terminologiaa ovat kasvien, eläinten, nautintoaineiden, pukujen ja jalkineiden, erilaisten työkalujen ja kojeiden, säätyjen, mittojen ym. nimitykset runsaasti edustettuina. Germaismeja on Sabaliauskasin mukaan paljon vähemmän, vain n. 0,5 % koko sanavarastosta, mutta luettelosta on jätetty pois niinkin tavallisia alasaksalaisia lainoja kuin *šneke'ti* 'jutella' (< alasaks. *schnaken*) ja *rukyti* 'polttaa tupakkaa' (< alasaks. *rôken*) sekä paljon muitakin. Suomalais-ugrilaiset lainat ovat tulleet liettuaan etupäässä latin kielen välityksellä ja esiintyvät näin ollen Sabaliauskasilla »lättiläisinä». Mainittakoon ne kuitenkin omana ryhmänään aakkosjärjestyksessä, liettualainen sana ensimmäisenä:

bürė < lät. *buža* < *purje*
kadagys < lät. *kadiķis* < *kataja* < **kataya*
kaja 'eräs vesilintu (Branta bernicla L.)'
 sekä *káva* 'lokki (Larus argentatus)' < lät. *kaija* 'harmaa lokki (Larus canus)' < *kajava* < **kajaya*
keksis, *kekšis*, *kekšė* < lät. *ķeksis* (gen. *kekša*) < *keksi* 'puoshaka'
keseljs, *kēselė* 'varrellinen kantoverkko'

< lät. *ķesele* < vir. *kess(el)* 'verkkopussi, kontti'

kilda 'pidot; hätä, »kiipeli»' < lät. *kilda* 'riita' < liiv. *kild* 'lastu', *kildə mūtə* 'haastaa riitaa'

kozos 'häät' (harv.) < lät. *kāzas* 'häät', *kāziniēks* 'häävieras' < vir. (abi) *kaas(a)* 'aviopuoliso', liiv. *kōzgend* 'häät'

kuibina 'kurpponen' < lät. *kuiba*, *kuibena*, *kuibene* 'hylkeen koipinahka ja siitä tehty kenkä' < vir. *koib*, suom. *koipi*, *koivikas* 'koipinahkainen kenkä'

laivas 'laiva' < lät. *laiva* 'vene' < *laiva*. Lätin kielen 1600-luvun teksteissä on todettu myöskin merkitys 'laiva', joka lienee alkuperäinen. Kun liettuaassa on ainoastaan tuo vanhempi merkitys, on mahdollista, että sana on tullut siihen suoraan ims. taholta, ilman lätin välitystä, silloin kun liiviläiset kalastajat kävivät Memelin vesillä ja virolaiset (saarenmaalaiset) merirosvot hallitsivat Itämerä.

laūnags 'illallinen' (harv.) < lät. *launags* 'puolipäivä; päivällinen n. klo 14; illallinen' < vir. *lōuna aeg* 'puolenpäivän aika', liiv. *lēnag* 'kaakko'

lipā 'lyhyt häntä; kapea sarka' < lät. *līpa*, *līpa*, *līpe* 'häntä ym.' < vir. *lipp* 'viiri', suom. *lippu*

muižė 'kartano' (harv.) < lät. *muiža* < vir. *mōis* 'kartano, moisio'

niukā 'paksu leipäpala' < lät. *nuka*, *nuka*, *nuks* < liiv. *nukkā*, vir. *nukk* 'nurkka', suom. *nukka* 'nurkka, kolkka'

nuijā 'halko; nuija' < lät. *nūja* 'nuija' < vir. *nui*, suom. *nuija*

puika 'kaveri' < lät. *puika* 'poika' < vir. *poeg*, suom. *poika*

puišis 'poika', *puišas* 'kävemään oppiva poikalapsi' < lät. *puisis*, (gen. *puiša*) 'poikamies, renki' < liiv. *poš*, vir. *poiss* 'poika, renki'

rejā, *rijā* < lät. *rija* < liiv. *rī*, vir. *rehi* 'riihi'

vāgorius, *vāgaras* < lät. *vagaris* < liiv. *vagār* 'pehtori, tarkastaja'

Näihin on minusta liitettävä vielä liett. *ke've* 'kaakki, koni', jota Sabaliauskas pitää liettualaisena lainana lätissä;

siinä on näet *kēve* 'tamma', joka on todettu jo v. 1553: »die pauren denselben ort oder syep von wegen eins darin verstoffnen pferds *Keywalck* geheissen »(V. Kiparsky, Die Kurenfrage, s. 111—112). Y. H. Toivonen (FUF XX, 1929, 144) on yhdistänyt liiv. *kēu*, *kēv* 'tamma'-sanan lapin sanaan *kiev* 'naarasporo' sekä erilaisiin samojeidin sanoihin, mm. Mot. *keibe* 'tamma'. Näin ollen täytynee lättiläistä sanaa pitää liiviläisenä eikä liettualaisena lainana. Viimeksi mainittu taas, samoin kuin muinaispreussin *kaywe* »kobele» (= tamma), kuuluneen vanhempiin suomalais-ugrilaisiin lainoihin, luultavasti samaan ryhmään kuin *kadagys* (muinaispr. *kadegis*), *laivas* ja mahdollisesti *buré*.

Sen sijaan en pidä ollenkaan mahdollisena, että liett. *šamas*, lät. *sams* 'monni' (Silurus glanus)', jolla on tarkka vastine slaavilaisissa kielissä (ven. *com*, puol. *sum*, tšek. *sumec* 'monni'), olisi vanha laina siitä suomalais-ugrilaisesta sanasta, jonka jatkajia ovat suom. *sampi* ja tšer. *šamba* 'eräs kala'. Tarkemmin olen perustellut tätä mielipidettäni kirjoituksessani, joka on ilmestynyt jo v. 1964 (Zeitschrift für slavische Philologie XXXI, 424—434, erikoisesti s. 431), mutta nähtävästi jäänyt Sabaliauskasilta huomaamatta.

Suomen kielen balttilaisista lainasanoista Sabaliauskas esittää etupäässä jo tunnettuja asioita Thomsenin, Kaliman ja Hakulisen mukaan. Hän tuntee joitakin suomalaisen slavistin Eino Niemisen kirjoituksia, mutta ei mainitse sanallakaan Lauri Postin, Reino Peltolan ja muiden suomalaisten tutkijoiden tärkeitä kirjoituksia, vaikka ne olisivat ilmestyneet tunnetuissa kansainvälisissä aikakauskirjoissa. Steinitzin mullistava hypoteesi balttilaisten lainasanojemme uudesta ajoituksesta ja jakamisesta kahteen eriaikaiseen ryhmään ei liene vielä ollut Sabaliauskasille tunnettu. Eino Niemisen olettamukseen, etteivät nuo lainat olisi peräisin yhtenäisestä vaan jo eri kieliin ja murteisiin jakautuneesta

kantabalttilaisesta kielestä, Sabaliauskas s. 62 suhtautuu täydellä syyllä kriittisesti.

Slaavilaisten kielten balttilaiset lainasanat tavataan etupäässä valkovenäjässä, venäjän länsimurteissa ja puolan kielessä. Ne ovat kaikki hyvin nuoria eivätkä mitenkään voi olla peräisin »balttilaisesta substraatista», kuten Sabaliauskas olettaa esim. ven. *баλανда* 'Chenopodium album' sanan suhteen. Jos tämä sana olisi niin vanha, se olisi saanut muodon **baluda*, vrt. esim. ven. *судить* 'tuomita' ~ liett. *samdži* 'ottaa palvelukseen'. Mielenkiintoisin osa Sabaliauskasin tutkimuksesta on epäilemättä se, joka koskee saksan kieleen päässeitä liettuan sanoja. Useimmat niistä tosin rajoittuvat Itä-Preussin nykyisiin jo sammuviin murteisiin, mutta ainakin *Elen* 'hirvi', *Gricken* 'tattari-ryyni', *Kaddik* 'kataja', *Klete* 'aitta', *Lorbas* 'hulttio', *Marjell* 'tyttö, neitonen', *Rige* 'riihi', *Talk(e)* 'talkoot', *Witinne* 'pitkä jokialus, jollaisia ennen sotia käytettiin Weichsel- ja Memeljoessa' ovat usein esiintyneet saksalaisessa kirjallisuudessa paikallisiväriä antamassa. Kuriositeettina mainittakoon, että *Elen*, joka *Elch* sanan rinnalla on täysin vakiintunut saksalaiseen eläintieteelliseen terminologiaan 'hirven (*Alces*)' merkityksessä, on jo 1400-luvulla lainautunut ranskan kieleen ja on muodossa *élan* nykyään ranskan ainoa hirven nimitys.

Sabaliauskasin teos on erittäin mielenkiintoinen ja tervetullut apuneuvo balttilaisten kielten, varsinkin liettuan kielen sanavaraston tutkijoille. Suomalaista kiinnostaa tietysti ensi sijassa se seikka, että liettualaiset ensimmäisen kerran saavat nyt lukea omalla kielellään suomalais-balttilaisista lainasanasuhteista. On tosin valitettavaa, ettei tekijä ole voinut tai saanut käyttää k a i k k i a alaan kuuluvia tutkimuksia, mutta tämä on seikka, johon joutuu kiinnittämään huomiota melkein kaikissa Neuvostoliitossa ilmestyvissä teoksissa.

Alkoholialan sanakirja

Alkon Yleiskirjaston toimesta on ilmestynyt 251-sivuinen moniste »Alkoholisanastoa — Alkoholiterminologi — Alcohol Vocabulary». Työ on laadittu palvelemaan kirjoittavia henkilöitä.

Alkoholitutkimuksia käännettäessä joudutaan usein improvisoimaan. Tämän vuoksi on pyritty sanalistaan kokonaan sellaisia sanoja, joita kääntäjät saattavat työssään kohdata.

Eri kielten ilmaukset eivät vastaa tarkoin toisiaan, minkä vuoksi sanalistassa ei voida päästä äärimmäiseen tarkkuuteen; asiayhteydestä riippuen vaihtelee vastaavien termien sisältö eri kielissä.

Sanasto on pyritty rajoittamaan oleellisiin termeihin. Niinpä esim. yhdyssanat ja sanaliitot on jätetty pois, elleivät ne liity toisiinsa kiinteästi, esim. *päiväkautinen juominen* (engl. *bender*). Alkoholikysymyksen alalla on yhdyssanojen ja johdannaisten määrä rajaton. Niinpä esim. sellaisten etuliitteiden kuin *raittius-*, *alkoholi-*, *viina-* kohdalle voidaan kerätä valtava määrä yhdyssanoja, joita on kuitenkin karsittu varsin ankarasti. Luetteloon ei ole otettu sanoja, jotka ovat helposti löydettävissä esim. sivistyssanakirjasta. Aivan tavanomaisia sanoja, jotka eivät erityisesti liity alkoholikysymykseen vaan jotka ovat yhtä tavallisia, vieläpä tavanomaisempia muissa yhteyksissä, ei ole otettu mukaan (esim. *murha*).

Genetiivialkuinen yhdyssana voidaan suomen kielessä kirjoittaa eroon, vaikka luettelossa onkin yhtenäisyyden vuoksi kirjoitettu esim. *alkoholinkäyttö* pro *alkoholin käyttö*. Muutoin on pyritty suomaan lyhyttä ja kevyttä ilmausta pitkän ja raskaan asemesta. Kuitenkin esim. lakiteksti on antanut joukon sanaliittoja, jotka on täytynyt ottaa mukaan, esim. *mukana tuodut väkijuomat* (anniskelupaikassa).

Kansanomaisia nimiä ei yleensä ole

luetteloon otettu, mutta joissakin tapauksissa on yleisesti käytetty kansankielen nimitys mainittu selityksissä, esim. *denaturoitu alkoholi* — *tenu, tentu*. Mukaan ei ole otettu sanontoja, jotka kielen rakenteen kannalta ovat huonoja, vaikka niitä yleisesti käytettäisiinkin (*tyhjäpullo-käsittely*). Ei myöskään ole luetteloitu sanoja, jotka käsitteellisesti voivat johtaa harhaan (*viinake*). Sitä vastoin on sanastoon otettu joitakin historiallisia nimityksiä (*krowi*).

On pyritty keskittymään mahdollisimman tiiviisti nimenomaan alkoholisanastoon. Niinpä esim. tilasto- ja tutkimusterminologia on jätetty luettelon ulkopuolelle.

Tärkeimmät alkoholikysymyksen alalla toimivat laitokset ja järjestöt on sijoitettu luetteloon.

Sanastus on suoritettu läpikäymällä Alkon Yleiskirjaston suomalaista, ruotsalaista ja englantilaista alkoholialan kirjallisuutta. Hyötyä on ollut myös psykologian ja sosiologian sanakirjoista. Sanastus suoritettiin Alkon Yleiskirjastossa valtiot.lis. E. Immosen johdolla. Suomalaisen sanojen ankuroimisen ruotsinkielisiin termeihin ja päinvastoin suoritti fil.maist. Irina Matvejew. Vastaavasta työstä englannin kielen osalta huolehti Paul Sjöblom, (M.A.). Visaisista kysymyksistä työryhmä neuvotteli yhdessä. Lukuisat Alkon toimihenkilöt ja ulkopuoliset asianharrastajat antoivat apuaan sanaston keruussa ja sen karsinnassa.

Sanaluettelo on laadittu pääasiassa kirjoittavia henkilöitä varten. Tarkoituksena on myöhemmin jatkaa siten, että keskeisimmät alkoholitermit määriteltäisiin. Tätä nykyä on horjuvuutta jopa kaikkein tavallisimpien termien käytössä. Esim. sana *alkoholismi* merkitsee eri ihmisille kovin erilaista asiaa, alkoholinkäytöstä sairaustilaa. Monet

henkilöt kaipaisivat selitystä alkoholitautikimuksissa kohtaamiinsa sanoihin, sellaisiin kuin esim. *addikti*, *eksessiivinen*. Selitysteoksen laatiminen on kuitenkin vaikea asia, se voidaan tehdä vain useiden asiantuntijoiden yhteistyönä.

Ilmestynyt sanaluettelo edistää tiet-

tyjen käsitteiden vakiintumista. On parempi käyttää termiä *alkoholijuoma* kuin *väkijuoma*, koska väkijuoman voidaan käsittää tarkoittavan vain väkeviä alkoholijuomia. Termi *ajohumala* on osuvampi kuin *rattijuoppous*, koska päihtymys ei ole juoppoutta.

E. J. IMMONEN